

Ազգային պատմութեան թանգարան

ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԱՌԱՋՈՒՅԹ ԵՐԿՐՈՎՈՒԹՅԱՆ ԹԻՎ 22(143) | ԴԵԿՍԵMBER, 2012

FUNDAÇÃO
CALOUSTE
GULBENKIAN

ԴԵԿԵMBER, 2012

ՀԱՅՈՒԹ ԵՇԵՐԻՒՄ

ԽՐԻ ԲԱԼԱՅԱ ԵԲԱԱՆԴՐ ԱԼՔԵՆԻԳԻՒՀ ԱՐԱՆՖԸ

→

ԵՐՎԱՆԴ
ՏԵՐ-ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Պահմասա-
ցություն

q

ԽՆԱԴ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Հաղկական «Ղամայանա» Էպոսը՝ հայերեն

9.6

ԱՐԾՎԻ
ՔԱԽՉԻՆՅԱՆ
Չարենցի
Հկայացած
«Լուսամփոփը»

6

ՍՈՒՐԵՆ
ԱԲՐԱՄԱՍՅԱՆ
Ծինծու
Քարեկենդան

9

ԽՈՐԵՆ
ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ
Համառոս
ակնարկ քորից
գրահանութեան

→

Մի բանի օր առաջ գշչակից բարեկամներից մեկը հիշեց ողևական մշակույթի ականավոր ներկայացուցիչներից մեկի՝ Դիմիր Լիխաչյովի նախկին Անմիջապես նտարերեցի նրա շահայսնի հոդվածը նտավորականության մասին, որը տպագրվել էր 1980-ականների սկզբներին: «Կրթվածությունը չի կարելի խառնել նտավորական կեցվածքին»: Կրթվածությունն աղբում է հիմ բովանդակությամբ, նտավորականությունը՝ նորի ստեղծմամբ, եւ հիմ՝ իրեն նորի, գիտակցությամբ: Ավելին... Զրկեց նարդուն նրա բոլոր գիտելիներից, կրթվածությունից, զրկեց նրան բուն հիշողությունից, բայց եթե այս ամենից հետո նա կղահղանի իմեւնակտուալ արժեների ընկալումը, գիտելիքի ձեռքբերման հանդեր սերը, հետարքրությունը դատանության հանդեր, արվեստի ճաշակը, անցյալի մշակույթի նկատմամբ հարգանքը, դաստիարակված մարդու հաւաքանիչները, բարյական հարցերի լուծման հանդեր ունեցած

ԼԵՎՈՆ ՄՈՒԹԱՓՅԱՆ

համաշխափությունը, որ ճարտարապետական կոթողներից ու հուշաքաններից դոկված, բայց վածք բեկորները չկորցնեն իրենց ճշակութային նշանակությունը: Եթևսարդութիւն թիկունում «Դափնի» էր Տերնակ մազերով մի մարդ, ով աշխատում էր խոլոս տալ նկարահանող խցիկներից՝ միեւնուն ժամանակ հուելով բռողքիներին, որ ինքը ջատագովում է նրանց ճամաչեցի՝ Դայատանի ճարտարապետութիւն միության նախագահն էր, մարդ, ում աչի առջեւ ամեն օր աղավաղովում է Երևանը, դասնական ու ճշակութային արժեթիւններու շաւ բաղադրային բնակավայրեր կորցնում են իրենց նախնական գրավչությունը, ով այսօր ելեւ է այն բանի դեմ, որ ճարդիկ ցանկանում են «Դամագօճային» թատրոնի համար ժենի կառուցել՝ օգտագործելով մի տարած, որը նույնական ավերակույթ է վերածվել, որտեղ հանում է ճայրավաղաքի բացօթյա սրճարաններից նեկը՝ խլենով ահօտելի չափաբաժին հանրային հորդություն տարածեցից... Այս մարդն ու նրա շատ գործընկերներ հանույնով նախագծեցին սրճարաններ Օղակաձեւ գրոսայում, նրանի լուու-

րը»... «Սոցիալական դասվերի» անունից գործել դարձել է շատերի համար զբաղնում ու հոգեբանություն, դարձել է կեցվածք: Ու ցավ են աղորմ, եր ամեն անօպան ննաններն են հայսնվում հանրության առջև, ճամարտակում ու բողոքում, ինչ-որ մսեր արտահայտում՝ այս դեպքու դահվելով մտավորականի թիկոնցի ծալերի տակ՝ ճշմարիտ մտավորականությունը դարձնելով կրավորական ու կարկարեկված: Մեր աշերի առջև տասնամյակներ շարունակ ոչնչացման էին դատապարտված Հաղորդական ու Սանահինի վաները, իրաւայի Կահրամարեդը, որը Բագրատունյաց փառիդ Վերջին վկայություններից մեկն է, ցանցաղաւազվել է ինչ-որ մեկի կողմից, ով սեփականահանրեիլ է այս տարածքը և վերածվել ասիժանարաք փլուզվողավերպող մի կառույցի, մոտ 500 վանք ու տաճար, որոնք դիմակայել են դարերին ու ավերումներին՝ այսօր բարձրողի վիճակում են, մոռացության ու աներունչության մասնված:

Մեր մասպիրականությունը լոռվ է, մեր մասպիրականությունն այդ սահմանական չի կազմակերպում իր բողոքի դրսեւումները, մեր

ՀԵՂԱՎՅՈՒԹ ՄՏԱՎԱՐՊԿԱԲՆՈՒԹՅՈՒՆ...

Դատասխանածվությունը, իր լեզվի գեղեցկությունն ու ճշգրտությունը՝ գրավիր եւ բանավոր, ուրեմն հենց դա էլ կկոչվի մատվորականի կեցվածք։ Ինձ համար դժվար էր թարգմանել ռուսերեն բառը՝ հայերենում չգտնելով բարեհունչ համարժեք։ Այդ դատասխով էլ դիմեցի մատվորականի կեցվածք ձեւին։ Ի վերջո, այնան էլ կարեւոր ցեմ համարում ձեւը, կարեւոր բովանդակությունն է։ Լինել մատվորական... Տավով, ինչուս Լիխաչովը է նույն, տասնամյակներ, կամ գուցեն հարյուրամյակներ, շարունակ մենք մատվորական հասկացության տակ տեսել ենք կրթված կամ մատվոր աշխատանք կատարող մարդուն միայն, նորանալով, որ մատվորական առաջին հերթին մակարութիւնը կրողն է՝ անկախ կրթական մակարդակից, ազգային դատականելությունից։ Այն մաշակոյթի, որը չի դարձակվում միայն գեղարվեստական ստեղծագործության շօջագթերում եւ վերածվում է առավել համադարձիկ հասկացության։ Եսկ այս համադարձիկ հասկացությունը տակապին չկա, որովհետեւ ինչուս խորհրդային իշխանության ժամանակներում, այնուս էլ իհմա, բացակայում է մաշակոյթի եւ

Թյուն դահմանեցին, եր օմերայի եւ բալեսի թատրոնին մերձ դուռակն աճքողջապես ծառազրկվեց՝ շարածքը դատելով սրճարանների լաբիրինտոսով, ճաւրաբաղենների միության նախագահն ու նրա համախոնները նաև լոռություն դահմանեցին, եր վաճառվեց Կառավարության երկորդ նախատեսներ, ուր տեղակայված է արտաքին գործերի նախարարությունը։ Դա նրանի ճաւրաբաղենական արժեք ու հոկարձան չկոչեցին, ինքնաբավ հյայտարություն արեցին, թե կարեւո՞ն այն է, որ դադարանվում է շենի արտաքին տեսքը։ Եթեի մետք չէր բազմաթիվ միջուկներ ունեցող այս նարդկանց բացատել, որ ճաւրաբաղենական լուծումը միայն արտաքին տեսքին չի վերաբերում, որ ներսուոյթներն ու դրսուոյթները մնանում են համակառույցի մեջ, ձեւավորում ճաւրաբաղենական նշաղացման առանձնակիրությունը... Այս նարդիկ, բնականաբար, իրենց մնավորական են կոչում։ Եվ, գուցե այդ կոչումը մեկ անգամ եւս գրնգում դարձնելու համար է՝ գողումի աջակցում են այն երթասարդներին, ովքեր այսօր դայլարում են մայրավախս բերված բեկորների համար։

մտավորականությունը լրու ու անտարբեր է անցնում դրանց կողմից՝ հավանաբար չուզենալով ձայն բարձրացնել այնտեղ, որտեղ չեն վճարում տարբեր «գրանցառու» կազմակերպությունները... Մեր մտավորականությունն անտարբեր ու անհոգ է անցնում Դեեւնիկ Դեմիրջանի հոււասան կողմով, որի նույնի շրջափակված է բազմաթիվ արածաններով, որի սենյակների հատակը ծոճվում է այցելուների ոտքերի տակ, իսկ դասերի խունացածությունից միայն հիմաքափություն է ծնվում: Նշանավոր գործի տումը որեւէ նշավորականի չի հետարրում, այլ արժեքներ եւս չեն հետարրում... Մեր մտավորականությունը ծափ է զարկում ամեն մի աղազօջախն նախաձեռնության առջեւ, «հորի հրձվաններով» ու ոգեստրությամբ բարերանում նրանց, ովքեր օրավոր եւ ծրագրավորված Գաֆեսճյան Կենտրոնից դրւու են մղում ամեն մի ազգային՝ անգամ շրջափակելով Գրիգոր Խանջյանի նշանավոր «Վարդանանց», որն այսօ մեզ ու Քայաստան եկող օս արվեստաերների համար անմերձենալի ու անհասանելի դաշտելու...* իսկ մենք կրկի ենք տալիս Երևան բերված բեկորների համար՝ չիշտելով, որ տասնամյակներ շարունակ դրանք մեր անտարերության լրու ու խռոված վկայություններն են դաշտել: Անցել ենք դրանց կողմով ու չենք նկատել... Հինա կառավարությունը որուել է դրանք Երևան բերելու փրկել, փրկել ու դաշել մինչեւ 2016 թվականը: Իհակե, այս որոշման մեջ բացակայում է մտավորականի գործնը, բացակայում են օս հանգամաններ: Բայց մեր մտավորականությունը դարձյալ դահ է մտել, դաշյալ չի կանենալ լրուց ու համակողմանի խոսակցություն ծավալել, դեւական այրերին հասկացնել, որ վերականգնումից հետ դրանք մետք է վերադարձնել այնտեղ, որտեղից բերվել են, որովհետեւ ազգային դասկերասահը կամ դատնության քանզարանը Լույս չեն, որովհետեւ իշկական մտավորականի մտահղությունը մետք է լինի այն, որ մարզերը քայլանվեն ու չաղթասանան, որդեսազի չհաղթի գեղցու հոգերանությունը՝ Երևանը վերածելով ուժգններա մի մարմնի...»

Ազգային գիտությունը, որը, ինչպես նշեցին մասնակի մասնակույթի բաղկացուցիչներից է, այսօր իր լավ օրեր չի աղրում: Ակադեմիական գիտությունը երեսն դասնում է իմանաբազ ու իմանալուրափակ, որովհետեւ մինչեւ հիմա ճշակված չեն գիտության հայեցակարգն ու զարգացման հիմնադրույթները, որովհետեւ գիտությունը չի դիմարկվում իրեւ ռազմավարական առաջնահերթություն: Թվում եր, որ իրենց մասնական կոչղղութը, ուստի հաճախ ամրիոններից ու հեռուստաերերից մասնականության առումից խստղները դիմի բանավեճ ու բնարկում ծավալած լինեն, դիմի սիմեթին դետական այրերին մասհոգվել գիտության խնդիրներով, հրամայական դաշնակին դայքարը ➔ ♡

1 ԴԵԿԵMBER 2012 Էջ 2

ԱՀԳ-ՆԵՐԴԻՐ

Դաստիարակություն

2012 թվականի նոյեմբերի 17-ի «Ազգ»-ի «Սխալախ» գրության հեղինակը կրկին, արդեն ուրենոր անգամ, հիասքափեցրեց ինձ իր ոչ իմբնակից մտածողությամբ։ Բայց աւարտինակն այն է, որ այս անգամ նա հանդես է գալիս իրեւ «հայոց լեզվի դաշտամ»։ օգսվելով ատիրից, որ «Ազգ»-ի ընթերցողը ծանոթ է աղբյուրներին եւ այն հեղինակներին, որոնք մի բանի անգամ օրական մանուկում փորձել են դարձի բերել այս հեղինակին, օգսվում հենց իրեն բնութագրող նրանց բառապահարից՝ չակետների մեջ արմելով «Փննադա», «օրականագետ» բառերը, որոնք ուղղված են Եղիշլ իրեն։ Ավելին, ես՝ Ս. Արքահամյանս, ոչ թե անորոշացելով եմ իրեւ խսոր «Գրականագիտական հանդեսի» ԺԳ, 2012-ի էջ 75-ում, այլ ասել եմ Ն. Ղազարյանին։ «Ս. Սարինյանը, մնադապատճելով Նորիկի «Հոգեւոր դասկերի առաջնահամակարգությունները» հոդվածում արտահայտված «հոգեւոր դասկեր», «սիմվոլ», «սյուժե» բնորոշումները, աղացուցում է, որ գրական առումով հոգեւոր եւ աշխարհիկ լատակտ կատարիհաները դետ է բացատրել միասնական, իրեւ գեղագիտական ըմբռնում, որն... անհնարին է, չի ընկալում սոյն մնադապատճելով բերելով օրինակներ... եւ անուններ՝ Արիստոտել, Սոկրատ, Պլատոն, Պորֆիրյոս... վարժապետի նման, որտեւ փաստակ չունենալով, ուղղագրական սխալներ ուղղում»։

Սա է ամբողջական միտք, բայց «Ազգ»-ի գրության մեջ այս հեղինակը, սկզբից մինչ- չել վերջ, ենթատեսից կտրված, «Վերցնում է» իրեն հետաքրրող արտահայտություններ, ձեռում (ձեւախեղում) իր օգին եւ, իրաղես, «Վարժադեմի նման...ուղղագրական սխալ- ներ (Վիդականներ) փառում»։ Մինչեւ յուրա- ֆանցյուր ընթերցող հասկանում է, որ ոչ թե ուղղագրական Վիդականների հարցն է էա- կանը, այլ բնադրափառությունը, ով «որևէ փաստակ (ասելիի) չունի»։ Նոյնը վերաբե- րում է նաև գրության վերնագիր՝ «Սխա- լախ», որ կրկն բաղված է մեր «Զննադրա- սկական գրառումներ եւ մտորումներ» հոդվա- ծից, ուր, կերպավորելով սույն «հեղինա- կին», որի է այսիրի «Կիհիկումների» այ- սօվակ բնութագիրը, որոնց «գոյության միակ փաստակը» ուղղակի եւ անուղղակի դլագիան է։ Եվ որմեսզի իր աշրակույսնե- րը փարափ նաև «Ազգ»-ի ընթերցումը, նախան Ն. Ղազարյանի գրության դավա- դիր եւ ծուղակներ հորինող բնույթին անդ- րադարձալը, մեջբերեն համարական մեր գրությունից, որմեսի դարձ լինի նաև «Լեզվաբառապահ» մոհմագիան «Ազգ»-ի գրությունը հրապարակելուց առաջ։

Նշված հանդեսի էցերում անդրադաշնում են «ոչ գրական մի ախտի», ում Ս. Սարինյանը անվանում է «անհիկրիսկայի» դրսեռությթ, իսկ ես անվանում եմ երեսությթ անվան ուղղի ինաստով՝ մերին ղլազիս, փոխակերպված մօտերի կոնդիլիացիա, որ արմատավորվել է արդի բննադատության մեջ՝ դարձած հող ունենալով հասել վասնագավոր սահմանի... Այնուհետև մեկնարանում ենք «Լեզվագետի» դրամիդ հազար «Կրիսիկոսի» «Կեցության խորբային իրենենությունը» եւ «Հոգեւոր գրականության եւ նա դասկերի առանձնահատկությունները» հոդվածների մակերեսային բնույթը, որոնց վերլուծության ելակետը ֆրազաքանությունն է, ֆրազմերի անհմաս եւ անկատակից կուտակումը... Բայց, որմեսզի հասկանալի լինի ասվածը, թերեմ կրկին մի օրինակ բազում ասվածներից՝ ընկալելու սույն «Փնճարատի» «Մահարհիզոնը»... Ուտի՛ չերկարաբանեմ եւ մեջօբերեմ այդ հասվածը, եւ ահա ժեստի, թե ինչո՞ւ է «Վերլուծություն» Ն.Դազարյանը Զարենցի «Ասդետական» ռապսոդիան՝ Վերնագիրը անգամ նեւրով բնահաճ՝ «Զարենցի ասդետականը»։ Ժերեւ հիմա եւ այս ժամանակ էլ անհնար դրզբել մերին զայրությը՝ չգերելով հետեւյալը։ «...Նախրյան մեր աշխարհում հորիզոնը սահման ունի, բայց տիմարությունը ամդարագիծ է... Դեռ «չմարսած» իրեն ուղղված բննադատության աշարփը՝ Նորիկը, հաւրեկ, ինչո՞ւ միհա՞ ֆրազմերի կցնողունվ, հորինում է հաջորդը՝ «Զարենցի սամդետականը» գրությունը («ԳԹ», թ. 38, 2011), ուր կարող ես այնորինի անմիտ համեմատությունների համփիմել, անկատակից կադակցություններ ու նմեր կարդալ, որ, կարելի է կարծել, գրականությունը... իսկ նաստան է եղել։ Ենդինակը, օգտվելով կր-

կին մի աղբյուրից՝ «Պօզայ տրանդորով, պօզայ մինհեզինգերօվ, պօզայ վա-
գանտօվ» (Մ., 1974), ոչ միայն հարնարեց
նում է մինյանցից swarþr՝ þԵրեւարտին
ննանություն ունեցող նյութը, այլև շրջան-
ցում է Վերջին երկու տասնամյակում Զարեն-
ցի ստեղծագործությանը առնչվող վիթխարի-
գրադամական եւ բանասիրական նյու-
թը... զալով արտաքող եղակացություննե-
րի... Օրինակները բանի որ ժամ են եւ ամևա-
ղակից, ասեն, որ սովոր մի փաստից ոս-
նում է մյուսը, մերթ, ֆրազի օգնությամբ
համեմատելով S. Տասոսյի «Ազգաարված
Երուաղենմ» դրեմի ոճի (բարովկո) հետ-
մերը «Տաղարանի», ուր Զարենցի «սերը
մարմնական չէ», մերթ՝ «Ծիածանի» եւ
«Լիրիկական բալլագմենի», ուր «մի կողմ է ա-
թողել Զարենցը միհսիկ սիրերգությունը»
այնուհետև՝ հայրենների եւ ու այսին մին-
չեւ գրտյան ավատը: Սույն «յննարատը»
նոռանում է «նախորդ» ֆրազը, երբ ասում է
թե «ռատոսդիայի բանաստեղծական ժան-
րին դեռ կանդրադառնան»՝, կուտակում է
ցարուցիրի մժեր՝ կարծելով, թե «միֆական
կրկնակի» խնդիրը առաջին անգամ է գոր-
ծածվում Զարենցի «Ասոյեական»-ում
«Երեւ»-ում, «Նազգիկե»-ում... Ուսի կար-
ծում եմ՝ աղադրուն ջան՛ է համակարգե-

ՍՈՒՐԵՆ ԱԲՐԱՄՅԱՆ

Եհանու բարեկենդառ

անհամակարգելին ել... իրաժարվելով այս գործից, ասեմ, որ նեղապետը այս բննադաշիկը չէ, այլ բննադատության... հանդուրժող դությունն է» (Էջ 73-74): Այստես «անծին եռնվում» նաև «Ազադեմիկոսի գավառական ուրաքանչփությունները» («Հրապարակ», 10 Գետը., 2012), որ դրւու է Քրիկայի ու Երևանում հիմքունությունը: Ուստի, չչարունակելով միտքը, կարելի է հասկանալ, որ հետայսու դեմք է ակնկալել, եր գործ ունենալով մեկի հետ, ում խնդիրը ոչ թե բննադատությունն է, այլ... հեղինակությանը դարսավելը, որ դատախան ակտում շօջանառության մեջ «տեսմի» իր անունը:

Հավանաբար ասվածից հասկանալի է որ Ն.Ղազարյանը նույն «մեթոդ» կիրառել և նաեւ «Ազգ»-ի գրության մեջ՝ ամբողջ նյութը ներկայացնելով ծուռ հայելու մեջ՝ շատ պարզ և անհամար կերպով:

մեկնաբանել է այսպես. «Նրա (բնադրածի Ն.Դ.) «մանուկ» միտք... ուժիլիսար (հսու ցողական) կառուցված ունի»: Ինչդեմ տեսնում եմք մեր գրած տեսում «ուժիլիսար»-ը նշված է չակերտներում, որ գործած ված է ոչ թե բառարանային նշանակությամբ, այլև՝ օգտակար-օգտաղաց, որ բնադրատության մեջ գործածվում է նաև ուղղողական-դարգ եւ սխեմատիկ նշանակություններով: Նոյնպես խեղաքյուրվում նաև իմաստիկ բառի իմաստը, որը գործածվել է մեր կողմից ներբնատեսական նշանակությամբ, իմշտես նաև՝ էկզայտացիա, որը գործածվել է մեր տեսում շիկացում իմաստով: Բառարանային նշանակությամբ իմաստիկ բառը բացառվում է ներքինում իմաստով, որի հոմանիշը ներբնատեսությունն է, որի նշանակությունը կարեւ եր եւ ընդգծվել է տեսում (էջ 174): Իսկ էկզայտացիա բառը, որ նշանակում հիազմայլություն (Արդի հայերնեմի բացառական բառարան, hs.2, Ե., 1972, էջ 75) եւ ոչ թե «հոլովակառություն», իմշտես հոլիք նում է սույն «լեզվագետը», մեմք գործածեմք ընդգծելու բանաստեղծի (Արտեմ Շարոնի բյունյանի) դասկերների հարահոս ընույթը զգայական լարվածությունը (շիկացումներ (էջ 11)): Իսկ ինչ վերաբերում է էվլուցիա կոնդիլիացիա, իլուզիա, հատուկ անուններում Լութեր, Շռուտ առանց յ-ի գրության հավանաբար հասկանալի է, որ դրանից սարադրվել են լատիներեն Ս-ից (օրինակ

евolutio) եւ ներ լեզվով, թեեւ բառարանային համաձնարարություն չունեն, բայց ունեն երկգործյան ձևեր: Եվ եթե սրանով «լեզվագետը» կարծում է, թե Վիդմակներ է «հայտնագործել» մեր տեխնոլոգ, աղասիսավորությունը բայց եթե այդքան ջան է թափում քաշամունքի նիր երեալու, աղասի կարող ենի միջնորդի որդես սրբագրող աշխատել որևէ խմբարատան: Իսկ իրեւ «խմբագրող» անհնարիածիսակապորել: Եվ ահա թե ինչու: Բերեակազմականի «հայտնագործումներից» դպրական մի օրինակ: Մենի ասում են՝ «Դադարակականի վրա են գրական դասիձնելու եւ զրիերի գործը» («Գրականագիտական հանդես», ԺԳ, էջ 43): Սույն «լեզվագետը» սակայն համաձայնության սիսակ է տեսնուայտեղ, մինչդեռ «գործը» (եւ ոչ թե գործերը) արտահայտվում է թվային հաջորդականությամբ (գործ N):

Սխալների մի խումբ «լեզվագետը» վերագրում է մեջքերումներին: Մեջքերում է, օրինակ, մեր այս միտք՝ «Մի՞թ ասված չարդեմ՝ հետք է «մանուկ ծնելը, բան դահելլը՝»՝ բաղվածք համարելով Պ. Սեւակի «Նորօյա աղոթք» բանաստեղծության «խճբառում» մեր կողմից: Մինչեւ խոսքը վերաբերում է Ա. Պետանյանի «Մեզիրա» վիշտակին, եւ ամենեւին Պ. Սեւակի բանաստեղծության տողը («Մանուկ դահելլ ծանր է ավելի») կառ չունի մեր մտի հետ, ինչը հոգ տում է ասվածին հետեւող միտքը: «Մեզիրան՝ կինը, եթե «Երկմել է», չի «Ծնանելու սակայն» (էջ 260): Ինչուս տեսնում ենք, մենապուր ուղղված է Պետանյանի տեսաբացահայտելուն: Մտի նոյնահայ սխալն գրիծում «լեզվագետը»՝ Թունանյանի «Դուք մի անհայտ բանաստեղծ ես...»՝ բայց կա մեջքերման առունուլ: «Տես եւ բնագիրը գրիւմ այս բայցակը մեջքերված է մի բանի եւ թերում, որի չորրորդ տողը («Որ կարդում եւ եղ երգեր...») նօված է «առանց խճբագրելու»: Իսկ Ո. Բարի գիրի՝ թարգմանված հայերեն, որի վերնագիրն է «Գրականությունը եւ ճշմարտությունը, կստեներ» (էջ 214), մենք ճիշտ ենք նշել, իսկ «Զննադատառությունը եւ ճշմարտությունը» Ո. Բարի գրի առաջինամասի վերնագիրն է, ինչը, «սխալմանք»՝ «լեզվագետը» անվանում է իրեւ գրի վերնագիր, եւ իր սխալը վերագրում իման: Այս այն դեմքում, եթր գրածը մի բանի է (եւ ու ան վրիդումներ): Մինչեւ մեծ ծավալ ու նեցող մեր գրիւմ, ուր փորձ է արվում հա

գրականության ընթացքը մեկնաբանել առ դի արեւմյան եւ հաճաշխարհային գրականության հաճատեսում, նրանում, ինչո՞ւչէ, կան վերլուծական ներքափանցումներ մեթոդական նորոյթքներ, որն, իհարկե, յոր բացնելու հաճար դահաջողություն է նոր (գիտական) լեզու, մինչդեռ այս «Եպկափեժը»

շխականալով խնդրու, միայն Վրհմաններ է փառում: Ուստի, մեջբերելով որու կտրաված կաղակցություններ, հարմարեցնելով իր «մտահացմանը», փորձում է մոլորեցնել ընթեցողին: Բերենք դրանցից (առանց ընտրության) մի խան օրինակներ՝ եղափակելու համար ասելիքը: Մեր գրիւմ ասվում է. «Բայց արվեստական հարաբերություններն, անուուծ կան, ու թվում է՝ գրողի օգտին չեն առաջին հեր»: Եթե հերը նշանակում է անգամ, աղա այն ինչո՞ւ դու չի եկել «լեզվագետին»: Կամ՝ «Տեֆսը վկայում է իրեւ դաշնության ոլորս» (էջ 48): Սեկնարանելու համար այս միտքը (եւ ոչ թե համարն, ինչողևս խեղաքյուրում է «լեզվագետը»), դեռ է մեջբերել ամրող նախադասությունը: Մեջբերելով սակայն շարունակությունը, ընթեցողը կարող է համարնալ, թե ինչ- ան էկար է «լեզվագետի» միտքը: Իսկ շարունակության մեջ ասվում է. «Ասել է՝ տեֆսը դաշնության ոլորսն է, բնագիր՝ տեֆսի ստրկուրայի բաց հիերարքիա, միասնական համակարգ» (էջ 48), որի հմասը, իրեւ մեկնարանության ընթրնում, հասու չէ Ն. Ղազարյանին: «Տեֆս եւ բնագիր» գրի հեղինակը, անուուծ, գիտի, որ չարենցյան, թումանյանական, բալայանական ածականները գրկում են փոփառակավ, բայց ներտեսում այդ անունները (իհարկե, որուակի դեմքերում) նշված չեն որոշային հմասով, եւ ես նախընտել եմ գրել իրեւ եղափակի անուն, ուսի, երեսն, գրել եմ մեծաառողը, եկու ենականեր է նաև օրուակ ենու

ինչը հնարավոր է միայն գրության ենթասիսը հասկանալու դեղորում։ Իսկ եթե «Լեզվագետը» կարծում է, թե Ս. Արքահայրանը հանձն առնել (հանձնառել) բառը երբեմն ճիշտ չի գործածում, աղա նւյն, որ հանձնառել ոչ միայն հանձնայնությունը հայտնել է նօսանակում, այլև, մեր տեսում, նաեւ՝ կրել։ Իսկ «Լեզվագետը» մեր միհերթ աղջառում է, մինչդեռ նախադասությունը գրվել է այսպես։ «Այսվայանը, այսդիսով, մերձենալով ճօմարտությանը եւ Ասծոն կես-սոլորին, կամ, ավելի ճիշտ՝ ընթանալով դեղի Նա, բառաղացերի երթյանը հանձնառելով այդ կազմը, նախընտում է բացաձակի արժեքը, որոնց հիմնային կուտակումներով կան լեզվի, դատմող առասպելի մեջ» (Էջ 119)։ Մինչդեռ սույն «Լեզվագետը» կրկին կենդիում է, գրելով՝ «Նա բառաղացարի երթյանը հանձնառելով այդ կադրը...» (Էջ 119), ուր «բառաղացեր»-ը փոխարինել է «բառաղացար»-ով, իսկ «Նա»-ն, չգիտես ինչու, ուղղակի մերմութել է։

Այսիդի գործողությամբ՝ աչքի է ընկնում «լեզվագետի» մեջբերումների մեջ ճամապահների մասին անհմաս համարելով մեկնաբանել մնացածը՝ անփոփեմ երկու օրինակով: Մեր օրի 105-րդ էցուած մեջբերված է Նորեյան մրցանակակիր Ելիմելիի միստը, որի վերջին մասն է մեջբերում Ն. Ղազարյանը (բայց նույն առաջ հասվածը ներկայացնելով իրեն իմ ասած միստ): Կնք Ելիմելի ասում է. «Յուրաքանչյուր դեմք է գրադի սեփական լեզուն կազմալուծելու» (Ըկատի ունի իրեւ ստեղծագործական ակս լեզուն վերաբերելո): Բայց Ղազարյանը «ուղղում է» նաեւ Ելիմելիին, «հոււում»՝ «լեզվի կազմալուծմանը»: Մինչդեռ «կազմալուծելու գործողությունը», որը դահանջուն է գրողը, նոյատակ ունի, որդեսզի նախարարական առողջապահության շարունակության մեջ եղանակագիտության հետևյալը՝ բնադրատել եւ կազմալուծելու հոմանիշներ են, ինչը անհասանելի ճակարդակ է սույն «մեկնաբանի» համար: Ուստի հզոր է բրոդիում Ն. Ղազարյանը, եթե ասուն եմ՝ «մեր գրուցներում ես խսունմ էի»... ԶԵ՞ որ միստը ուղղված է ոմն ամսադանու՝ «բնադրատի», որ, բացի մՏեր առեւանգելուց, թարլու ու աւելար լուսափառ անելուց, ուրիշ բան չի արել մինչեւ օրս: Ուստի ես, հաստատենու, «խսունմ էի» (ոչ թէ՝ գրուցում, ինչը Ղազարյանն է երեւակայում «ուղղելով» ասվածը, այլեւ, այն, մենախոսում էի), որովհետեւ ի՞նչ իմաս ունի կրկին մեկնաբանել մեկի աղավաղորմները, որոնք առնչություն չունեն մեր հրադարակած գրի հետ:

Եվ, ուղղակի ասեմ, այս դատախանքը գրելիս ինձ ուղեկցում էր ինաստունի հետ-լայ միտք. «Ինաստունը նա չէ, ով աղացուցում է ինչ-որ բան, այլ նա է, ով ինանալով ճշմարտությունը, չի շարունակում բանավիճել»: Բանավիճել, վթարված երեւակայության, անիմաս մնենի՞ դեմ, հանուն ինչի...

1 ԴԵԿԵMBER 2012 ԷԶ Ը

Ճանաչողական

20-րդ դարի սկզբին թուրքական արակուում զարգանում են իրատևական միտումներ: Գրողների ուսադրությունը հրավիրում է զավառական կյանքը: Այդ գրողներից էին Ռեֆիդ Քախիթ Զարայը, Արվ Գյուլնյուլը, Ջյուտին Ռահմի Գյուրիքնարը (1864-1944 թթ.), Օմեր Սեյֆերինը (1884-1920): Անատոլիայի հասարակ բնակիչների նրանց նկարագրությունը կարծառությունը է, կոնկրետ, բովանդակալից եւ բննադարական: Երգիծաբան Օմեր Սեյֆերինի նովելներն ազդեցություն են թողել հետագա տասնամյակների արձակի զարգացման վրա: Նշա արվեստում, ինչպես եւ նրա հետեւրդների, դարգ երեւում են ազգայնանուական տրամադրությունները՝ Քաջիկ Էնդվարի (1884-1964 թթ.) «Սոռութուրան» վեմը եւ Զարասումանօղլուի (1885-1974 թթ.) «Վերջին երեկոն»:

Առաջին համաժողովային դատերազմից հետո Թուրքիան օկուլացված էր օսմանական կորթերով (Քրանչական եւ անզիհական): Գրական ամսագրերում, որոնք գտնվում էին կրկնակի գրամնության տակ՝ օկուլացիոն եւ սովորանական, տղագրվում էին սալոնային բնույթի ստեղծագործություններ:

1920-ական թվականներին Անատոլիայում ձեւավորվում է օսմանական

Անկայության դեմ շարժման կենտրոն: Թերթերում հայսնվում են դիմադրության կոչերը օսարեկրյա զավթիչների դեմ: Անառողյայի համար դայլարը վերաճում է Թուրքիայի ինքնուրույնության դայլարի: Գրականագետների առավել ակտիվ մասը միանում է անառողյական կենտրոնին: Հաս գրողներ մասնակցություն են ունեցած այսպես կոչված՝ Թուրքիայի ազգային-ազատագրական դատերազմին, որը մեծ արձագանի գտավ գրականության մեջ այն բանից հետո, երբ 1923թ. Թուրքիան հռչակվեց հանրապետություն: Դայսնի են Դալիդ Եղիկի Աղըվարի, Ռեւար Նուրի Գյումբեթինի վելերը, Զանիկ Զարդիկի «Սոլոյն և Գոնոր» (1928 թ.) վելը և Արվ Գյումբոյուզի «Երկնագույն կայծակ» (1933 թ.) դիեսը: Կին գրող Դալիդի Եղիկի Աղըվարը (1884-1964 թթ.) դանթյուրիստական շարժման ակտիվ գործիչ էր, մեջլիսի դատագանակոր: Իր հայսնի վելերում՝ «Կրակէ վերնաշաղիկ» (1922 թ.), «Սպամե՛ անառակ կնոջը» (1926 թ.), նաև մյարագրում էր մարդկային ճակատագրերի եւ սիրո անակնկալ փոփոխությունները ազգային-ազատագրական դատերազմի, դավաճանության ֆոնի վրա: Վիլյագիր եւ դրամատուրգ Ռեւար Նուրի Գյումբեթինը (1892-1956) նույնուես գրում էր դատերազմական, ազգային-ազատագրական թեմաներով («Կանաչ գիշեր» վելը, «Մեկ գիշեր» վա ողբերգություն» դիեսը), այն մասին, թե որիան դժվար է իրականացնել բարձ երազանքները եւ հետեւել բարոյականության դասվիրաններին կադիսալի աշխարհում («Խարան», «Տերեւարակ» վելերը, «Զդագետ» դատմակին):

Զանի որ Վեցին դարերի ընթացքում թուր-
ետենը Ենթարկվել էր ղարսկերենի եւ արա-
բերենի զգայի ազդեցությանը (փոխառյա-
բառերի հանակը հասնում էր մինչեւ 20 տ-
կոսի), Թուրքիայի Դանրապետության հռչա-
կումից հետո՝ 1923 թ., զարկ էր տրվել փոխա-
ռյալ օսար բառերը բուն, նախասկզբնա-
կան թուրքական բառերով փոխարինելո-
գործընթացին: 1926թ. սկզբին Երիտրուրիա-
կան հեղափոխության առաջնորդ Զենալ
Աթաթուրք ճամանակցեց Բավկում անցկաց-
վող թուրքագետների կոնգրեսին, որի ժամա-
նակ ղահանց հնչեց ստեղծելու թյուրքական
լեզուների համար այրութեն լատինականի
հիման վրա: 1928 թ.-ից սկսած թուրքենին
համար սկսեց օգտագործվել լատինական
տառաձեկ սարքերակը, որը Աթաթուրի ղա-
հանցով ստեղծեց հայազգի Դակոր Մար-
թյանը (Դիլաչար), եւ որի մշակման հար-
ցում Աթաթուրք ճամանակցություն ունե-
ցավ: Բառերի նոր գործարն, ինչպես նաև
լեզվի ընդիհանուր ռեֆորմի համար հիմք
համարված է լատինությանը:

հասլիքացակ Օսմանովի բարեազր:

1932թ. ստեղծվեց «Թուրքական լեզվի կազմակերպություն», որը դեսք է գրադարձել թուրքերնի վերառութացման և ժամանակակից դաշտներու հարցերով: Այդ գործընթացը շարունակվում է մինչեւ օրս, բայց որ թուրքերնուն կարելի է հանդիպել ոչ միայն

արաբա-պարսկական ծագման բառերից այլեւ Եվրոպական ծագման, առաջին հերթին՝ ֆրանսիական, որոնք լեզվում հայտնվել են 20-րդ դարում:

1923թ.-ից թուր գրնադրու ու գրապահական գետները լրջորեն մշածում էին Թուրքիայի աղաքայի խնդրի մասին, թե ինչ ճանապարհ հով այն կզնա ենալավական հեղափոխությունից հետո։ Առաջին ճանապարհը ազգային միավորումն էր, որի ժամանակ են թաղրվում էր, որ ինքնածության կվերանային հիմնական դասակարգային հակասությունները, իսկ ուժերը դեմք է կենտրոնացնել կրթության և ժողովրդի ընդհանուր մշակութային մակարդակի բարձրացման հարածացության և հետափնտական տրամադրության վրա։ Այսպիսի դիմունում, որը ընկած էր 1908թ. հեղափոխության հիմքում ունեցած գրողներ Յանիկ Զարդին, Հայիր Էփիկը, Սեհմեդ Ռաուֆը։

Սյուն ճանապարհը ենթադրում էր անհրաժեշտ ուսանուածական տարրեր։

խուսափելի դասակարգային դայտար ուղղված դաշտների կամայականությունը

Եկրորդ համաշխարհային դատերազմ
փորձը հերթական անգամ արիթ հանդի^ւ
սացավ ազգային-ազատագրական դա

ըրբ Դուռստում, Ջենալ Բիլբաւաւ (1910-1983), Մոլիթար Ջոյրոյլչյու, Յաւար Ջենալ, Սամիմ Ջոշապող եւ ուրիշներ): Թուրքայում հայտնի է Ազիզ Նեսիմը (1915-1995), ում սուր Երգիծական ստեղծագործություններում նկարագրված են հասարակական իրեւային հարաբերությունները:

1960-ական թթ. սկզբին սկսեց ալիշ-վորեն զարգանալ դրամատուրգիան, որը դարձնակում էր սուր բնադրատություն թուրք բյուրոկրատիայի հանդեմ (Ձերին Ալբանի՝ «Մեղավորները», Բիլգիմների՝ «Պետությունը ես եմ» (1965 թ.), Էրուրամին՝ «Մեկ կիլոգրամ դատիվ» (1958 թ.), Հայդուն Թաների՝ «Հայրենիքի փրկիչը» (1967 թ.) եւ այլոց դիեսմները): Թուրքական դրամատուրգիայի մեջ առաջին անգամ Բրեխտի թատրոնի ոգու մեջ բեմադրվեց Թաների «Քերիաթ Ջեւանցի Ալի ճամափն» (1974 թ.):

Արեւմուտքում առավել հայտնի է ժամանակակից բուրգ վիդազիր Օրհան Փամուրը (ծնվ. 1952 թ.): Նրան համարում են դասական, նրա ստեղծագործությունները թարգ-

Համառուտ ակնարկ քուրք գրականության

թրունների, կաշառակերության, գործազրկության, դասակարգային ժերտավորման դեմ, բանի որ բուժության բարեփոխումները չեն ուղարկում այս «հավերժական հասարակական հակասությունները»: Այս դիրքորոշման առաջել մոտ էին Սադրի Երեմյան (1900-1943 թթ.), որը բուրժ գրականության մեջ առաջին իրատեսական սոցիալական «Երբ կանգ են առնում ճախարակները» (1931 թ.) վերի հեղինակն է: Այն դասում էր բուրժ արհեստավորների 1937 դրամի երկորդ կենսի խորվությունները՝ մասին, ինչպես նաև Ռեւար Էնիս Այգենը (1909-1984 թ.) եւ Սարահարթին Ալիքանը (1907-1948 թթ.): Իր՝ «Յուսուֆը Ջուլյուսակից» (1937 թ.) դասմանքի եւ «Ալականակայի» (1947 թ.) նովելների ժողովածովում մեջ Սարահարթին Ալիքանականը է, թույլ ինչպես է հասարակ մարդու մեջ ձեւավոր կում բողոք գոյություն ունեցող իրերի դրույթը անկատմանը, եւ հանգում է հեղափոխական դայլարի անհրաժեշտության գաղափարին: Կապիտալիստական հասարակության մեջ մարդու ճակատագրի թեման ուղարկում է նաև Նազար Հիմներին՝ «Վերի», «Մոռացված ճարդը» (1935 թ.) եւ Մուսահինզարի Զելալ Սելմայի դիեսներում (1936 թ.):

Երկրորդ համաշխարհային ղատերազմի գրեթե սկզբում Թուրքիայում ակիրվաճութեն ազրեսիվ ազգայնանողական տրանսպորտայինները, իրենց գործունեությունն են ծավալում ամենատարբեր ղանթյուրիստական կազմակերպություններ: Առաջարես գրողները կոչ են անում դայլարել ֆաշիզմ:

1940-ականների վերջին 1950-ականների սկզբին թուրք գրականության մեջ հայոց անվումը է նոր հեռու՝ մատականը, ուղարկած գնացել է գյուղ՝ օգնելու գյուղացիների դիմագրավելու կալվածատերի աղօտ նույթումներին եւ հոգեւորականության Սովորաբար, այդիսի հերոսները դարձու թյուն են կրում անհավասար դայլարան սակայն սերմերը, որ նրանի գցում են ժամանակակից դղվրդական գիտակցության մեջ, ինչպես ենթադրում էին հետինակները, ոեթև է լավ հետեւաններ ունենան: Այդ թեսային եւ նվիրված Մահմուլ Մաֆալի (Ծնվ. 1923 թ.) «Գյուղական ուսուցչի գրառումները» (1948 թ.) եւ «Մեր գյուղը» վեղերը, Զաւար Քենալի (Ծնվ. 1922 թ.) «Լղար Մամեդ թիթեղառուկը» (1955 թ.), Օրհան Րանչէ լիովուլի «Սուլք աշխարհը» (1951 թ.), Ֆարիդ Բայինուրի (1929-1999 թթ.) «Օձեալ պետք» (1959 թ.):

1960-ականների թուրքական ղողզիա
մեջ նկասվում էր Երկու միտում՝ բառերի
չափի ծեսաղաւուական փորձարկումները (Իլիան Բերի, 1916-2008 թթ.) եւ բաղադր
ցիական լիրիկա, որը շարևանակում էր դրա
մնկրատական ավանդույթները (Ֆազլ
Շյուսնյու Դաղլարջա, Բեհչեր Նեջարիզի
Բերդի Ռահմի Եյնիբոլլու, Ջիյա Օսման
Սարբա): Նման միտումներ զարգանում էին
նաեւ արձակի մեջ, որը հակված էր մոռեան
նիստական փորձերին՝ տեղի ունեցող
նկարագրել «կողմնակի դիտորդի» դիրքոր
ումից: Դեմոնկրատական կուսակցության
տասնամյա կառավարումից հետո՝ 1955-
1960թթ., որն ավարտվեց ղետական հայ
դաշտօնամբ, սկսեց զարգանալ, այսպիս
կոչված, «հուսահատության գրականությունը», որը լի էր ժիշտության մոնիշվներու
հմզելու Վերաբա Թյուրքայի «Հնիդ թեզ հի
Ժիշտության» (1955 թ.) մեջ:

Սակայն 1970-1990-ականների գրողների ստուգի արվեստ մեջ արդեն ավելի ակնհայտ էր հնչում Երևանի ճակատագրի, գողաբականության և սննդարության հանգը ցային խնդիրների լուծման համար դպրության առաջնային դիրքությունը՝ գործազրկությունը, կրնական ֆանատիզմի, տարածության հարցեր (Էրեմ Օզ, Բենի Յըլլոզ, Մանե Մեր Մելիքյան, Մուզաֆֆեր Բուրուշչուն, Շահնշահը և այլն)։

մանվել են ավելի բան 12 լեզվով: Իր «Պարոն Ձեւէթքը եւ նրա որդիները» (1982), «Սեւ զիր» (2002), «Զյուն» (2002), «Ստամբուլյան վեռ» (2003), «ՍՄիհսակ ամրոց» (2005) եւ այլ վեճերով Փանուր շարունակում է Եվրոպական վերջի լավագույն ավանդույթները. նրա ստեղծագործություններում միակցված են Արևոտնութիւն և Արեւելի փոխհարաբերությունների մասին մնությունները, դասմաշճեր՝ լիած սիրեցյալ որոնումների մասին եւ Ստամբուլի ժամանակակից խայտարդեց, հագեցած կյանի նկարագրությունը: Գրողն արժանացել է շատ միջազգային դարձելների եւ հանդիսանում է թուրքական գրականության «մրցունակության» կենդանի աղացույց համաշխարհային գրի ուղարկում:

Ինչու՞ս ցույց է տալիս թուրքական գրականության դասմությունը, նախադես նրա կայացումը դանդաղ էր ընթանում, գրական փորձը կուտակվում էր աստիճանաբար: Մրցանակագործությունը նոր ժամանակի գրականություն տեղի ունեցավ 19-րդ դարում՝ Թանգիհարի շրջանում, եթե Թուրքիայում հասարակությունը նշանակալի զաներ էր գործադրում հասարակության եւ սնտեսության բոլոր կողմերի բարեփոխման ուղղությամբ: Նման առաջնահաջուկ կարեւորագույն բաղկացուցիչ եւ դայանա հանդիսացավ լուսավորչական գաղափարների տարածումը եւ Թուրքիա-Եվրոպա միջազգային սփյան փորձը: 19-րդ դարուն Եվրոպացիների հետ հարաբերությունների բնույթը փոխվում է. Դրանին դաշնում են ավելի խորը եւ բովանդակալից, որն իր արտացոլումը գտավ նաեւ ճշակութային փոխանակման մեջ: Թուրքերն սկսեցին ակտիվութեն հետարքրվել արեւմտյան ճշակույթով եւ գրականությամբ, մասնավորապես՝ ֆրանսիականով: Դրա մնությանը հաջողվեց ծեսափոխել միջնադարյան ավանդական գրականությունը:

- Թուրքական գրականության առանձնահատկությունները նշանակալի կերպով դայմանավորված են Երկրի աշխարհագրական մերձությամբ Եվրոպային եւ գեներական ավանդույթներին: Զնայած այն բանին, որ թուրքական բանահյուսական աղբյուրներն սկսում են արտահայտվել միայն 13-14դր., ժամանակակից թուրք գրականությունը, ըսորիկ հաճաշխարհային գրականության առաջավոր ազդակները ընկալելու ունակության, այժմ զգալի չափով առաջ է անցնում Սերճավոր կող եւ Միջին Արևելիքի շատ երկրների գրականությունից: